

АНОТАЦІЯ

Дем'яненко А. М. Організаційно-педагогічні умови правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, 2021.

Зміст анотації. У роботі представлено аналіз науково-теоретичних підходів до вивчення проблеми правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях, які висвітлено в філософській, правовій, психологічній, соціологічній, педагогічній літературі.

Виявлено сутність та розкрито специфіку процесу правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях. Доведено, що під поняттям «правова вихованість підлітка в громадських об'єднаннях» слід розуміти результат процесу правового виховання (як цілеспрямованого, так і природного), що здійснюється за допомогою впливу громадських об'єднань у взаємодії із державними інституціями та родиною. Правова вихованість підлітка є здатністю особистості оволодівати правовими знаннями, підвищувати мотивацію до служіння суспільству, визнавати правила правомірної поведінки та керуватися ними у відповідних правових ситуаціях. У дослідженні обстоюється думка про те, що така здатність має морально-правову базу: ідеї державотворення, соціального єднання та взаємодії з іншими представниками на засадах визнання прав і свободи людини в дусі міжнародного та національного законодавства.

Порушена проблема актуалізована такими суперечностями:

– між потребою розбудови громадянського суспільства в Україні на правових засадах та недостатнім вивченням можливостей і досвіду правового виховання особистості в громадських об'єднаннях;

– між практиками правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях та необхідністю покращення їх ефективності шляхом

розроблення організаційно-педагогічних умов, які можна впровадити в роботу таких організацій;

– між необхідністю орієнтації позаосвітніх соціальних спільнот на розвиток правової вихованості підлітків та недостатнім рівнем науково-методичного забезпечення процесу правового виховання в позашкільному середовищі;

– між необхідністю врахування особистих прагнень підлітків до правового виховання на засадах цінностей справедливості, свободи, поваги до людини, відповідальності та незначною корегентністю його організаційно-педагогічних умов.

Визначено наукову новизну та теоретичну значущість наукової праці, які полягають у тому, що:

уперше: комплексно концептуалізовано потенціал, можливості та межі громадських об'єднань у правовому вихованні підлітків; визначено та обґрунтовано три організаційно-педагогічні умови правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях (застосування аксіологічних ідей та концепцій філософії правового виховання, правової педагогіки у вихованні підлітків; організація когнітивно-комунікативної взаємодії і спілкування як засобу підвищення рівня правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях; урахування вікових особливостей та світоглядно-ціннісних змін підлітків, які «вростають» у правову культуру суспільства);

уточнено: теоретичне положення про зміст і структуру правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях;

виявлено: критерії, показники та рівні правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях;

уведено в науковий обіг: факт наявності впливових чинників, що зумовлюють особливості організації процесу правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях;

дістали подальшого розвитку: зміст, загальні і специфічні принципи, форми і методи правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях.

Практичне значення дисертаційного дослідження в можливості створення методологічної бази освітніх проєктів на засадах теоретичних положень роботи для організаційно-методичного супроводу процесу правового виховання підлітків у закладах позашкільної освіти, доповнення концепції громадянської освіти та концепції неформальної освіти. Матеріали дисертації можуть бути використані для проведення правових заходів, акцій, занять із підлітками в різних громадських об'єднаннях, для оцінювання рівня правової вихованості підлітків у цих організаціях, розширення практикумів із правової педагогіки, а також під час викладання дисциплін «Основи правових знань», «Правознавство» у закладах вищої освіти. Розроблена методика оцінювання правовиховної роботи з підлітками може застосовуватися керівниками громадських об'єднань для ухвалення рішень щодо покращення цього напрямку виховання. Матеріали та узагальнені результати дослідження стануть у пригоді працівникам позашкільних закладів освіти для укладання спецкурсів та експериментальних програм тощо.

У дисертації проаналізовано українські і зарубіжні джерела, які містять матеріали щодо правосвідомості, правомірної поведінки особистості як детермінанти правового виховання підлітків. Представлено аналіз різноманітних концепцій, пов'язаних із розумінням громадянських прав людини, її потреб, цінностей та ін. Під час аналізу наукових праць було з'ясовано, що і сьогодні, як і в попередні періоди існування людства, однаково актуальними є питання забезпечення права людини й забезпечення правопорядку та стабільності в суспільстві. Доведено, що питання, що пов'язані із правопорядком у суспільстві, свободою людини, рівність людей перед законом – це ті питання, що тісно пов'язані з правовиховною роботою серед молоді. Дослідження ґрунтується на положенні про те, що нове покоління має постати в гармонії особистого і суспільного (глибоко розуміти права людини, володіти високим рівнем правосвідомості й дотримуватися вимог правомірної поведінки).

У дисертації наголошено на діяльності громадських організацій, що вносять свій вклад у правову освіту підлітків. Зокрема, зосереджено увагу на діяльності правозахисних організацій (як українських, так і міжнародних), що активно виступають на захист прав людини й намагаються розробити правоосвітні стратегії. Доведено, що правоосвітня робота, яку виконують ці інституції, пов'язана з роботою державних установ країни. На неформальному рівні дії громадських організацій дають змогу створювати правоосвітні простори для підлітків (зокрема й інтернет-простір), які інформують їх про заходи та події у сфері правової освіти.

У дисертації виділено закономірності процесу правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях, а саме:

– обумовленість правового виховання як процесу потребами політико-правового, соціально-економічного, педагогічного розвитку молоді в суспільстві, наявними завданнями у сфері виховання підлітків;

– відповідність змісту правового виховання, його форм, методів і прийомів рівню розвитку правовиховних практик, особливостям характеру діяльності громадських об'єднань, спрямованості їх діяльності відповідно до статуту організацій, що залучені до сфери правовиховної та правоосвітньої діяльності;

– розвиток правового світогляду підлітків у процесі правового виховання;

– взаємозв'язок мети, основних виховних функцій, принципів виховної роботи, форм і методів правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях;

– залежність процесу підвищення рівня правової вихованості підлітків від характеру, змісту, принципів, умов, форм, методів і засобів організації правового виховання у громадських об'єднаннях;

– залежність процесу правового виховання від готовності лідерів громадських об'єднань здійснювати цей процес відповідно до кращих правовиховних практик.

Основою для правового виховання в громадських об'єднаннях як цілісної системи є положення про те, що для його успішного провадження потрібно враховувати:

– якісні правові установки на здійснення правової діяльності як з боку представників громадських об'єднань, так і самих підлітків;

– актуалізацію правових знань підлітків, їхнє прагнення до пізнання правових цінностей та їх збереження.

У дослідженні виділено загальні і специфічні принципи, на яких базується зміст правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях. До специфічних принципів віднесено: принцип узгодженості мети правового виховання підлітків з діяльністю громадських об'єднань; принцип орієнтації на правові цінності суспільства у взаємозв'язку з інтересами, потребами, відчуттями й почуттями підлітків, що входять до громадських об'єднань; принцип систематичності, послідовності правового виховання та відповідності виховних впливів рівню правової вихованості підлітків; принцип активного впливу лідерів громадських об'єднань на правову свідомість та правову поведінку підлітків; принцип урахування позитивних установок у правовому вихованні підлітків, орієнтування на правомірну та правослухняну поведінку людини; принцип автономії вибору підлітками правоутверджувальної діяльності відповідно до накопиченого громадськими об'єднаннями соціального досвіду; принцип залучення підлітків до актуальних правових знань через мотивовану аргументацію щодо необхідності дотримання громадського правопорядку та застосування реальних правових практик.

В ході дослідження було розроблено критерії, показники та рівні правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях. Всього було виділено три основні критерії: когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий. Доведено, що для досягнення високого показника правової вихованості підліткам, як нефахівцям, потрібно мати образне правове мислення і, відповідно, бути активними в пізнанні правових цінностей.

У ході констатувального дослідження було встановлено недостатній рівень правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях. З'ясовано, що значна кількість підлітків – учасників як експериментальної, так і контрольної групи – на констатувальному етапі не могла чітко розкрити сутність таких понять, як «право», «правопорядок», «правова система суспільства»; багато хто з них виявив слабку обізнаність з поняттям «правова вихованість». На констатувальному експерименті зафіксовано, що підлітки зазнають труднощів під час тлумачення змісту правових понять, що пов'язано з невеликим обсягом їхніх знань у цій сфері, недостатньою обізнаністю з проблемами правового характеру. Опитування показало, що здебільшого підлітки і контрольної, і експериментальної груп розуміють, що в різних суспільствах наявне різне ставлення до права, але пояснити детально, що це за правові системи, як вони впливають на розвиток особистості, вони не можуть. І кількісний, і якісний аналізи засвідчили, що ситуація ускладнена проблемами правового характеру в освітній сфері, недостатніми знаннями підлітків про відповідальність за власні вчинки. Зафіксовано, що у підлітків здебільшого недостатньо мотивації до спілкування на теми правових відносин, не сформовано ідеал людини, яка має високий рівень правової вихованості.

Формувальний експеримент включав у себе впровадження організаційно-педагогічних умов правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях. В основу формувального експерименту було покладено три основні завдання: апробація змісту, форм і методів правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях і обґрунтування їх ефективності; розроблення й упровадження матеріалів, спрямованих на покращення стану правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях; опрацювання матеріалів, підготовка вправ, занять, що мають допомогти підліткам розвинути правове мислення, сформувати правову поведінку, набути правового досвіду.

Найважливіше місце у проведенні експерименту відігравав практичний етап. Ми враховували, що нові методи правового виховання демократичної

держави відрізняються за своєю сутністю від тих, якими користуються тоталітарні режими.

Результати, отримані в процесі експериментальної роботи, засвідчили позитивні зміни в правовому вихованні підлітків в експериментальній групі. Зафіксовано динаміку показників когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового критеріїв, що підтвердило ефективність упровадження організаційно-педагогічних умов правового виховання в громадських об'єднаннях. Аналіз і узагальнення кількісних і якісних характеристик довели ефективність розроблених умов, завдяки яким громадські об'єднання мають змогу по-новому проводити правоосвітню і правовиховну роботу з підлітками на засадах змісту, оновлених принципів, форм і методів правового виховання.

Ключові слова: правосвідомість, правова педагогіка, підлітки, громадянське суспільство, правове мислення, виховання особистості, методика виховної роботи, позаосвітні соціальні спільноти.

ABSTRACT

Demianenko Anatolii M. Organizational and pedagogical conditions of legal education of adolescents in public associations. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation is to obtain a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 011 Educational, pedagogical sciences. Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, 2021.

Abstract content. The paper presents an analysis of scientific and theoretical approaches to the study of the problem of legal education of adolescents in public associations, which are covered in philosophical, legal, psychological, sociological, pedagogical literature. The essence and specifics of the process of legal education of adolescents in public associations are revealed. It is proved that the concept of «legal education of adolescents in public associations» should be understood as the result of the process of legal education (both targeted and natural), carried out through the

influence of public associations in cooperation with government agencies and families. Adolescent legal education is the ability of an individual to acquire legal knowledge, increase motivation to serve society, recognize the rules of lawful conduct and be guided by them in relevant legal situations. The study argues that this ability has a moral and legal basis: the ideas of statehood, social cohesion and interaction with other representatives on the basis of recognition of human rights and freedoms in the spirit of international and national law.

The raised problem is actualized by the following contradictions:

- between the need to build civil society in Ukraine on a legal basis and insufficient study of opportunities and experience of legal education of the individual in public associations;

- between the practices of legal education of adolescents in public associations and the need to improve their effectiveness by developing organizational and pedagogical conditions that can be implemented in the work of such organizations;

- between the need of non-educational social communities to focus on the development of legal education of adolescents and the insufficient level of scientific and methodological support of the process of legal education in extracurricular environment;

- between the need to take into account the personal aspirations of adolescents to legal education on the basis of the values of justice, freedom, respect for man, responsibility and compliance with the coherence of their organizational and pedagogical conditions.

The scientific novelty and theoretical significance of scientific work are determined:

for the first time: the potential, opportunities and limits of public associations in the legal education of adolescents are comprehensively conceptualized; three organizational and pedagogical conditions of legal education of adolescents in public association are identified and substantiated (application of axiological ideas and concepts of philosophy of legal education, legal pedagogy in education of adolescents; organization of cognitive-communicative interaction and

communication as a means of improving legal education of adolescents in public organizations; taking into account age characteristics, worldview and value changes of adolescents which «grow inwards» the legal culture of society);

clarified: theoretical position on the content and structure of legal education of adolescents in public associations;

identified: criteria, indicators and levels of legal education of adolescents in public associations;

taken into the scientific field: the fact of the presence of influential factors that determine the peculiarities of the organization of the process of legal education of adolescents in public associations;

got further development in: content, general and specific principles, forms and methods of legal education of adolescents in public associations.

The practical significance of the thesis is in the possibility of creating a methodological base of educational projects based on theoretical principles for organizational and methodological support of the process of legal education of adolescents in out-of-school education, supplementing the concept of civic education and non-formal education. The thesis materials can be used for legal events, actions, classes with adolescents in various public associations, to assess the level of legal education of adolescents in these organizations, expanding workshops on legal pedagogy, as well as when teaching disciplines «Fundamentals of Legal Knowledge», «Jurisprudence» in higher education institutions. The developed methodology for evaluating legal education work with adolescents can be used by leaders of public associations to make decisions on improving this area of education. Materials and generalized results of the research will be useful for employees of out-of-school educational institutions for special courses and experimental programs, etc.

The dissertation analyzes Ukrainian and foreign sources, which contain materials on legal awareness, lawful conduct of the individual as determinants of legal education of adolescents. An analysis of various concepts related to the understanding of human rights, human needs, values, etc. is presented. The analysis

of scientific works revealed that today, as well as in previous periods of human existence, the issues of ensuring human rights and ensuring law and order and stability in society are equally relevant. It has been proved that issues related to law and order in society, human freedom, equality under the law are issues that are closely related to legal education among young people.

The study is based on the premise that the new generation should emerge in harmony between the personal and the public (deeply understand human rights, have a high level of legal awareness and adhere to the requirements of lawful conduct). The thesis emphasizes the activities of public organizations that contribute to the legal education of adolescents. In particular, the focus is on the activities of human rights organizations (both Ukrainian and international) that are active in advocating for human rights and try to develop legal education strategies. It is proved that the legal education work performed by these institutions is related to the work of state institutions of the country. At the informal level, the actions of public organizations make it possible to create legal education spaces for adolescents (including the Internet), which inform them about events and developments in the field of legal education.

The dissertation highlights the patterns of the process of legal education of adolescents in public associations, namely:

- conditionality of legal education as a process of the needs of political and legal, socio-economic, pedagogical development of youth in society, the existing tasks in the field of education of adolescents;
- compliance of the content of legal education, its forms, methods and techniques with the level of development of legal educational practices, the peculiarities of the nature of public associations, the direction of their activities in accordance with the statutes of organizations involved in legal education;
- development of the legal worldview of adolescents in the process of legal education;

- the relationship between the purpose, basic educational functions, principles of educational work, forms and methods of legal education of adolescents in public associations;

- the dependence of the process of raising the level of legal education of adolescents on the nature, content, principles, conditions, forms, methods and means of organizing legal education in public associations;

- the dependence of the process of legal education on the willingness of leaders of public associations to carry out this process in accordance with the best legal education practices.

The basis for legal education in public associations as a holistic system is the provision that for its successful implementation you need to consider:

- high-quality legal attitudes to legal activity both on the part of representatives of public associations and adolescents themselves;

- actualization of legal knowledge of adolescents, their desire to learn about legal values and their preservation.

The study highlights the general and specific principles underlying the content of legal education of adolescents in public associations.

Specific principles include: the principle of coordination of the purpose of legal education of adolescents with the activities of public associations; the principle of focusing on the legal values of society in relation to the interests, needs, feelings and emotions of adolescents who are members of public associations; the principle of systematic, consistent legal education and compliance of educational influences with the level of legal education of adolescents; the principle of active influence of leaders of public associations on the legal consciousness and legal behavior of adolescents; the principle of taking into account the positive attitudes in the legal education of adolescents, focusing on lawful and law-abiding human behavior; the principle of autonomy of adolescents' choice of law enforcement activities in accordance with the social experience accumulated by public associations; the principle of involving adolescents in relevant legal knowledge through reasoned

arguments about the need to maintain public order and the application of real legal practices.

There are developed criteria, indicators and levels of legal education of adolescents in public associations in the study. In total, three main criteria were identified: cognitive, value-motivational, behavioral. It is proved that in order to achieve a high rate of legal education, adolescents, as non-specialists, need to have figurative legal thinking and, accordingly, be active in learning legal values.

In the course of the ascertaining research, the insufficient level of legal education of adolescents in public associations was established. It was found that a significant number of adolescents – members of both the experimental and control groups – at the ascertaining stage could not clearly reveal the essence of such concepts as «law», «law and order», «legal system of society»; many of them showed little knowledge of the concept of «legal education». The observational experiment showed that adolescents have difficulty interpreting the content of legal concepts, due to the small amount of their knowledge in this area, lack of awareness of legal issues. The survey showed that most adolescents in both control and experimental groups understand that different societies have different attitudes toward law, but they cannot explain in detail what these legal systems are and how they affect personal development. Both quantitative and qualitative analyses showed that the situation is complicated by legal problems in the field of education, insufficient knowledge of adolescents about the responsibility for their own actions. It is noted that adolescents mostly do not have enough motivation to communicate on the topic of legal relations, the ideal of a person with a high level of legal education is not formed.

The formative experiment included the introduction of organizational and pedagogical conditions for the legal education of adolescents in public associations. The formative experiment was based on three main tasks: approbation of the content, forms and methods of legal education of adolescents in public associations and substantiation of their effectiveness; development and implementation of materials aimed at improving the legal education of adolescents in public associations;

elaboration of materials, preparation of exercises, classes that should help teenagers to develop legal thinking, to form legal behavior, to gain legal experience.

The most important place in the experiment was played by the practical stage. We have taken into account that the new methods of legal education of a democratic state differ in essence from those used by totalitarian regimes.

The results obtained in the process of experimental work showed positive changes in the legal education of adolescents in the experimental group. The dynamics of indicators of cognitive, value-motivational and behavioral criteria was recorded, which confirmed the effectiveness of the introduction of organizational and pedagogical conditions of legal education in public associations. The analysis and generalization of quantitative and qualitative characteristics proved the effectiveness of the developed conditions, thanks to which public associations have a new opportunity to conduct legal education work with adolescents on the basis of content, updated principles, forms and methods of legal education.

Key words: legal awareness, legal pedagogy, adolescents, civil society, legal thinking, education of personality, methods of educational work, extracurricular social communities.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких викладено основні положення дисертації:

1. Дем'яненко, А. (2017). Умови формування правової свідомості підлітків у процесі роботи громадського об'єднання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2 (19), 203–208.

2. Дем'яненко, А. (2019). Аналіз педагогічних умов формування правового виховання підлітків у процесі роботи громадських об'єднань. *Інноваційна педагогіка*, 15, 163–165.

3. Дем'яненко, А. (2020). Правове виховання підлітків як наукова проблема. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2 (25), 147–152.

4. Demianenko, A. (2021). Legal Education of Adolescents in Public Associations as a Potential Direction for the Development of Civil Society. *EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ*, Vol. 8, Issue 1, P. 155–162.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

5. Дем'яненко, А. (2018). Правове виховання підлітків на сучасному етапі розвитку української держави. *Zbor artuklov naukowych. Konferensji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracownikow naukowych uszelni, jednostek naukowa-badawczych z panstw obszaru bylego Zwiazku Radzieckiego oraz bylej Jugoslawii, 30 січня, Warszawa*. С. 60–62.

6. Дем'яненко А. (2017). Шляхи формування правової свідомості у підлітків. *Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених до 95-річчя Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (8 грудня 2017 р.). – Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2017. – С. 92-94.

7. Дем'яненко, А. (2018). Участь відповідального батька в правовому вихованні підлітків. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30 листопада – 1 грудня. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. С. 17–19.

8. Дем'яненко, А. (2018). Вплив віри на правовиховну роботу громадського об'єднання із підлітками. *Етика релігій і конфесійне ціннісне розмаїття: матеріали I Всеукраїнського форуму-презентації, 17-18 травня, Мелітополь*. С. 50–54.

9. Дем'яненко А. (2019). Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді. «*Science, research, development. Pedagogy*»: *Zbor artuklov naukowych. Konferensji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracownikow naukowych uszelni, jednostek naukowa-badawczych z panstw obszaru bylego Zwiazku Radzieckiego oraz bylej Jugoslawii (30.07.2019 – 31.07.2019), Valletta, Warszawa, Poland; 2019. – С. 60-63.*

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

10. Дем'яненко, А. (2017). Відповідальне батьківство як складова цінностей європейського простору. *Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju wspolczesnej nauki: zbor artuklov naukowych*. Konferensji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej, 30-31 березня, Warszawa: Wydawca: Sp.z.o.o. «Diamond trading tour». С. 86–87.

11. Садова, Т. & Дем'яненко, А. (2017). Аналіз впливу медіа ресурсів на формування родинних цінностей в учнівської молоді. *Інформаційні технології в освіті та науці*: зб. наук.праць, 9, 240–243.

12. Садова, Т. & Дем'яненко, А. (2017). Сімейні цінності як складова сучасної вищої освіти України. *Молодь і ринок*, 6, 144–147.